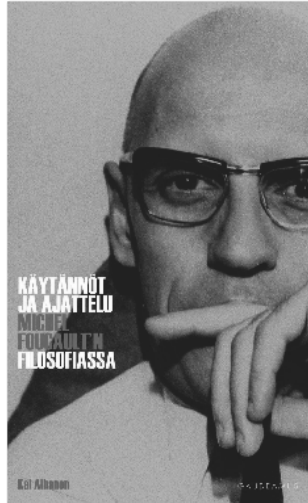

Käytännöllinen johdatus Foucault'n ajatteluun

Antti Saari

Alhanen, Kai 2007. Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa. Helsinki: Gaudeamus. 244 s.

Michel Foucault'n tuotannosta ei ole Suomessa julkaistu montaakaan kirjamuotoista yleisyyttä. Ainoa mieleen tuleva on Heini Hakosalon suomentama Martin Kuschin *Tiedon kentät ja kerrostumat* (1993). Kai Alhasen väitöskirja on vielä Kuschin mainiota teostakin selkeämpi johdatus Foucault'n ajatteluun, ja siksi se sopii hyvin luettavaksi erityisesti niille, joille tämän ranskalaisen filosofin ja historioitsijan tuotanto ei ole aiemmin tuttua. Johdantoteokselle sopivaan tapaan Alhanen korostaa tyyllistä ratkaisuaan kirjoittaa Foucault'n ajattelusta korostetun selkeästi, tietoisesti vältellen ranskalaisia intellektuaalisia piruetteja. Tutkimus on tyyliään filosofinen kommentaariteos, joka perustuu Foucault'n laajan tuotannon huolelliseen lähilukuun eikä niinkään tarkastele hänen elämäänsä tai vaikutustaan filosofian, historian ja yhteiskuntatieteiden alueella.

Teoksessa Foucault'n tuotannon kokonaisuutta tarkastellaan toisensa risteävistä tiedon, vallan ja etiikan näkökulmista. Tämä poikkeaa hieman tavanomaisemmasta arkeologisen, genealogisen ja eettisen vaiheen jäsenyyksestä. Toisaalta Alhasen käyttämää kolmijakoa on sovellettu jonkin verran suomalaisessakin kasvatustieteessä, muun muassa Hannu Simola on hyödyntänyt sitä omassa väitöskirjassaan. Kyseinen jaottelu korostaa Foucault'n tuotannon ajatuksellista jatkuvuutta ja pohjautuu pitkälti Foucault'n omaan tapaan tarkastella tuotantoaan takautuvasti. Tämän lähestymistavan mukaan foucault'lainen analytiikka tarkastelee ensinnäkin tiedon ja totuuden alueita niiden historiallisten mahdollisuusehtojen tasolla. Samalla se liittää tiedon analyysin yhteiskunnalliseen vallankäyttöön ja hallinnan tekniikoihin sekä etiikkaan, eli niihin käytäntöihin, joiden kautta ihminen moraalisubjektina sisäistää tiedon ja vallan rakenteet.

Nämä näkökulmat jäsentävät Foucault'n historiantutkimuksia ajattelun kriittisenä historiana, joka ilmenee objektivoinnin ja subjektivoinnin rinnakkaisina prosesseina. Objektivoinnilla viitataan käytäntöihin, joiden kautta ihminen muotoutuu esimerkiksi pedagogisen diskurssin tiedon kohteeksi. Subjektivointi voi puolestaan viitata sekä siihen, miten ihminen muotoutuu tietävänä ja kohdetta tarkastelevana subjektina, että siihen, millä tavoin ihmisen käyttäytymiseen ja ajatteluun pyritään vaikuttamaan erinäisin hallinnan tekniikoin. Esimerkiksi *Tarkkailla ja rangaista* analysoi Alhasen mukaan yhtäältä tapoja, joilla ihmisestä tulee kriminologisten ja pedagogisten diskurssien objekti, ja toisaalta sitä, millä tavoin vankiloiden, kasarmien ja koulujen kaltaisten kurinpidollisten instituutioiden hallinnan menetelmät pyrkivät muotoilemaan normalisoituja subjektuuden muotoja.

Ajattelun kriittiseen historiaan kuuluu olennaisesti myös tiedon, rationaalisuuden ja subjektuuden radikaali historiallistaminen. Eräässä myöhäisistä teksteistään Foucault tiivistää koko tuotantonsa keskeiseksi kysymykseksi sen, miten ihmisestä on tullut itselleen tieteilisen tiedon kohde. Pyrkinessään vastaamaan tähän kysymykseen Foucault haastaa voimakkaasti kaikki ylihistorialliset oletukset ihmisyyden olemuksesta. Alhasen sanoin Foucault'n historiantutkimuksen keskeisenä metodologisena pyrkimyksenä onkin välttää kaikki "antropologiset universaalit" (s.23).

Kyseisten teemojen rinnalla Alhasen teos etenee noudattaen myös Foucault'n teosten ajallista jäsenystä. Aluksi hän esittelee lyhyesti niin sanotun arkeologisen kauden teoksia. Näissä keskeisinä tarkastelun kohteina ovat ihmistieteellisen tiedon mahdollisuusehdot, joita Foucault, Immanuel Kantia ironisoiden, tarkastelee "historiallisina aprioreina". Foucault'n genealogisen kauden valta-analytiikkaa valottaessaan Alhanen keskittyy erityisesti *Tarkkailla ja rangaista* sekä *Seksuaalisuuden historia* -teoksiin, jotka ovat Foucault'n teoksista tunnetuimpia ja varmasti myös helpoimmin avautuvia. Lopuksi Alhanen tarkastelee Foucault'n etiikkaa eli erilaisten "itsekäytäntöjen" historiallisia muotoja, joilla viitataan niihin tapoihin, joiden avulla ihminen tarkastelee ja työstää omaa sisäisyytään, ja jotka auttavat häntä tunnistamaan itsensä moraalijohdattuna. Itsekäytäntöjen historiaa käydään läpi keskeneräiseksi jääneen Seksuaalisuuden historian kahden viimeisen osan sekä Foucault'n muun muassa Collège de Francea pitämien luentojen pohjalta. Näissä tutkimuksissa Foucault tarkastelee erinäisiä antiikin ja keskiajan filosofisia sekä uskonnollisia tekstejä, joissa opastetaan ihmisen sisimmän muokkaamiseen viisauden, onnellisuuden tai pelastuksen nimissä.

Etiikan yhteydessä Alhanen tulee pohtineeksi myös Foucault'n omaa henkilökohtaista moraalista ja suhdetta poliittiseen aktivismiin. Foucault'han onnistui elämänsä aikana herättämään huomiota paitsi avoimella homoseksuaalisuudellaan, myös kytköksillään moninaiisiin aktivismin muotoihin. Monet ovatkin kysyneet, minkälaista moraalista Foucault itse noudatti, ja millä tavoin se suhtautuu hänen omiin teoksiinsa. Foucault'n henkilökohtaisen etiikan tarkastelu tuntuu kuitenkin filosofisen kommentaariteoksen puitteissa tarpeettomalta, kun muistaa vielä Foucault'n oman julkilausutun vastenmielisyyden oman identiteettinsä määrittely-yrityksiä kohtaan.

Kai Alhanen pyrkii tuomaan myös jotakin aidosti uutta Foucault'ta käsittelevään kommentaarikirjallisuuteen. Hän huomauttaa, että useimmat Foucault -asiantuntijat ovat ohittaneet kokonaan käytännön käsitteen, joka Alhasen mukaan jäsentää ja eheyttää Foucault'n hajanaiselta ja vaikeaselkoiselta vaikuttavaa ajattelua. Tältä pohjalta Alhanen näkee myös uudenlaisen katkoksen Foucault'n tuotannossa. Alhanen rajaa tarkastelunsa siten, että hän aloittaa käytäntöjen analyysin vuonna 1969 julkaistusta *Tiedon arkeologiasta*, jossa käytännön käsite tuotiin ensi kertaa esiin. Vaikka ratkaisu on hyvin perusteltu, jäin kuitenkin kaipaamaan perusteellisempaa analyysia *Tiedon arkeologiaa* edeltävistä, hulluutta ja kliinisen

lääketieteen syntyä käsittelevistä mielenkiintoisista teoksista, jotka olisi voitu sisällyttää tämän tyyppiseen johdantoteokseen. Kokonaan vaille käsittelyä jäävät myös kiehtovat taidehistorialliset, representaation sekä kuvan ja sanan vuorovaikutusta tarkastelevat analyysit, joita ei käsittäkseni ole Kai Mikkosen *Kuva ja sana* (2005) -teosta lukuun ottamatta Suomessa laajemmin esitelty.

Rajausta koskeva ratkaisu on lopulta hieman harmillista myös Alhasen oman kokonaisnäkömyksen kannalta, sillä juuri *Tiedon arkeologiaa* edeltävässä *Sanoissa ja asioissa*, joka lienee Foucault'n kirjoista kaikkein filosofisin, tuodaan esiin modernien ihmistieteiden kentän kaksijakoisuus. Mainitussa teoksessa ihminen kuvataan ihmistieteellisen tiedon mahdollisuusehdoksi, joka on toisaalta tiedon kokeva subjekti ja toisaalta tiedon objekti. Nyt tämä teos jää ainoastaan lyhyen referoinnin tasolle, koska siinä ei vielä tuoda esiin Alhasen keskeisenä pitämää käytännön käsitettä. Myös Foucault'n varhainen Kantin antropologiaa kommentoiva tutkimus olisi varmasti tuonut lisävalaistusta juuri Alhasen lähtökohdaksi ottamaan kysymykseen ihmisen historiallisesta muodostumisesta ajattelun ja toiminnan kohteeksi.

Alhanen pyrkii siis osoittamaan, miten juuri käytännön käsitteen kautta monet Foucault'n ajattelun näennäiset sekavuudet ja ristiriitaisuudet voidaan tehdä ymmärrettäväksi ja oikaista. Foucault'n koukeroinen ajattelu kirkastuu Alhasen tarkkanäköisessä käsittelyssä. Kirjoittaja tuntuu hyvin oivaltavan ja perustelevan sen, mikä Foucault'n kussakin teoksessa on hänen kokonaistuotantonsa kannalta olennaisinta.

Aluksi Alhanen määrittelee käytännöt toimintatapoina ”*joiden takia ilmiöstä jollakin säännellyllä tavalla tulee ajattelun ja toiminnan kohde*” (s. 28–29) Juuri käytännöissä tulevat esiin edellä mainitut tiedon, vallan ja etiikan akselit sekä objektivaation ja subjektivaation muodot. Alhanen korostaa, että Foucault'n tarkoituksena ei kuitenkaan ole tarkastella sitä, mitä ihminen käytäntöjen takana ajattelee ja mitkä ovat hänen tarkoituksensa, vaan tarkoituksena on pysyä ikään kuin käytäntöjen pinnalla, tarkastella sitä, ”*mitä ihmiset tekevät*” (s. 29), tai tarkemmin sanoen, miten ”ihminen” rakentuu erilaisissa subjektivaation ja objektivaation käytännöissä. Tällä yleisellä tasolla käytännön käsite valaiseekin Foucault'n ajattelua kokonaisuutena – tai ainakin Foucault'n omaa myöhäistä käsitystä siitä. Foucault'n yksittäisten teosten lähiluvussa käytännön käsitteen esiin kaivaminen osoittautuu kuitenkin hankalaksi. Toisaalla Alhanen pyrkii tuomaan esiin sen, mitä Foucault todella tarkoitti käytännön käsitteellä, toisaalla hän taas esittää, miten Foucault'n olisi pitänyt muotoilla käytännön käsite, jotta se olisi selkeä ja Alhasen kokonaisnäkömykseen sopiva.

Keskeisenä käytännön käsitettä määrittelevänä teoksena Foucault'n tuotannossa Alhanen pitää vaikeaselkoisuudestaan kuuluisaa *Tiedon arkeologiaa*. Siinä Foucault tekee jälkikäteen selkoa aiemmista ihmistieteiden historiaa koskevista tutkimuksistaan ja niiden metodologisesta perustasta. Kirjassa diskursiivinen käytäntö on Alhasen näkömyksen mukaan jotakin, joka selittää ihmistieteiden diskursseissa ilmenevät säännönmukaisuudet, siis ne tavat joilla tieteellisen diskurssin objektit, subjektit ja teoreettiset rakennelmat järjestyvät.

Foucault -tutkijoiden piirissä on taitettu jonkin verran peistä siitä, onko diskursiivisissa käytännöissä kyse pelkistä säännönmukaisuuksista, vai ilmentävätkö ne joitakin subjektin omaksumia sääntöjä ja normeja. Ensimmäisen näkökulman mukaan diskursiiviset käytännöt ovat pelkkiä diskurssien pintojen säännönmukaisuuksia, joten niiden sisäistämistä koskevat ongelmat voidaan ohittaa. Ei siis ole tarpeen tarkastella sitä, kuinka säännönmukaisuudet opitaan ja kuinka niistä muotoutuu sääntöjä, sillä tämän myötä pitäisi selittää myös se, miten säännönmukaisuuksia opitaan soveltamaan, ja niin edelleen. Oman käsitykseni mukaan tämä onkin juuri se ongelma-alue, jonka Foucault halusi arkeologisen kauden

"iloisessa positivismissaan" tietoisesti välttää. Alhanen ottaa kuitenkin jälkimmäisen kannan. Hän siis olettaa, että Foucault'laisen diskurssianalyysin tulisi tarkastella, miten diskurssin säännönmukaisuuksien takana olevat säännöt ohjaavat niiden käyttäjiä. Hän ei kuitenkaan selitä, mitä nämä sisäistetyt säännöt lopulta ovat, ja millä tavoin ne Foucault'n mukaan säätelevät diskursseissa ilmeneviä säännönmukaisuuksia (ks. luvut 2.1–2.2). Tässä yhteydessä Alhanen olisikin voinut avata tarkemmin esimerkiksi Thomas R. Flynnin käytäntöjä koskevaa argumentaatiota.

Alhasen teoksen kokonaisansiot ylittävät kuitenkin selvästi yksittäiset käytännön käsitteitä koskevat epäselvyydet. Ottaen huomioon Michel Foucault'n nykypäivän suosion – voitaisiin sanoa jopa klassikon aseman – Alhasen teokselle on olemassa selkeä tilaus, ja se täyttääkin ansiokkaasti Foucault'n ajattelua käsittelevien suomenkielisten johdantoteosten kohdalla olevan aukon. Alhasen tutkimus on samanaikaisesti sekä tiivis ja selkeä että perinpohjaiseen Foucault'n teosten tuntemukseen perustuva teos. Kuitenkaan mitään lopullista totuutta siitä, "mitä Foucault oikeasti tarkoitti", on tästäkään teoksesta turha etsiä, siksi rikas, monitulkintainen ja epäyhtenäinen Foucault'n oma tuotanto on. Alhasen teoksesta Foucault'hon tutustuva löytää kuitenkin helposti hänen tuotantonsa keskeiset teemat selkeästi muotoiltuina, ja ne toimivat hyvinä vertailukohtina lukijan omille tulkinnoille tämän ranskalaisen mandariinin ajattelusta.

Lähteet

Kusch, Martin 1993. Tiedon kentät ja kerrostumat. Michel Foucault'n tieteen tutkimuksen lähtökohdat. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.

Mikkonen, Kai 2005. Kuva ja sana. Kuvan ja sanan vuorovaikutus kirjallisuudessa, kuvataiteessa ja ikonoteksteissä. Helsinki: Gaudeamus.

KM Antti Saari on Tampereen yliopiston opettajankoulutuslaitoksen jatko-opiskelija.